

Tomi Laszlo

*Îți povestesc despre soarta mea, pentru că,
prin soarta mea, vezi și soarta altora.*

Interviu realizat de **Getta Neumann**, Haifa, Israel, noiembrie 2012. Publicat în volumul "Destine evreiești în Timișoara. Portretul comunității din perioada interbelică până azi". Editura Hasefer 2014

I-am cunoscut pe Tomi și pe Rolla cu ocazia reuniunii timișorenilor din mai 2011, la Haifa. Tomi, decanul comitetului de organizare, dădea sfaturi și împăciuia cu discreție; Rolla, din penumbră, își spunea cu vioiciune părerea. Un an mai târziu am petrecut câteva zile împreună cu ei, în apartamentul lor din Haifa. Dimineața, Tomi consultă știrile pe internet, de la BBC la New York Times și Haaretz, apoi, la micul dejun, îi raportează Rollei esențialul. Se cunoscuseră la un concert, la Timișoara, au descoperit că au multe să-și spună, iar după 65 de ani de căsnicie fericită subiectele de conversație nu au secat.

Ne retragem în biroul mic, cu fotografii de familie pe perete, care îi evocă pe cei ce nu mai sunt și afirmă prezența nepoților și a primei strănepoate. Cu vocea molcomă și domoală, Tomi descrie, analizează și pune în scenă întâmplări de demult, cu acuitate, inteligență și umor, prin prisma înțeleptului care a văzut și a înțeles multe.

Am să-ți fac autobiografia mea, în principal din perspectiva apartenenței mele la evreitate. M-am născut în 1925, la Timișoara, în aceeași casă în care s-a născut, în 1917, fratele meu, Ioan: el, ca cetățean maghiar, iar eu, ca cetățean român. Între timp, Timișoara trecuse din Austro-Ungaria în România.

Un copil evreu în anii 1930-1940

Părinții mei m-au înscris în școala primară israelită din Iosefin, unde director era răposatul Fleischer, pe care poate l-ai și cunoscut, un om deosebit, la fel ca și soția lui, care era învățătoare la clasa a treia. Școala era foarte bună; dar, când era să trec în clasa a patra, ne-am mutat din locuința din strada Ion Ghica într-o locuință pe strada Doja, care era prea departe de

această școală. Atunci m-am înscris în școala primară de stat, din Piața Lahovari. Colegii erau români, maghiari, germani, de tot felul, reprezentând compoziția etnică de atunci, din Timișoara. Profesorul Olaru, directorul școlii, era un om care a știut să mențină un bun echilibru și o atmosferă plăcută.

De abia când am mers la liceul de stat Loga, am început să fiu tratat altfel de elevi, dar mai ales de unii dintre profesori. La început nu înțelegeam motivul, dar încet-încet mi-am dat seama că profesorul de limba română avea o purtare antisemită, pe urmă că profesoara de botanică-zoologie era net antisemită, după aceea a devenit evident că profesorul de caligrafie-desen era antisemit, la fel, profesorul de istorie-geografie. Vorbeau cu noi, cu elevii evrei, cu o anumită rezervă și ne dădeau note mai slabe decât meritam. Profesorul de istorie-geografie nu i-a dat niciodată unui evreu o notă mai mare de opt. Asta era în anii 1936-1938. Eram patru sau cinci evrei într-o clasă de patruzeci de elevi, cam zece la sută, atât cât era proporția populației evreiești în Timișoara. A devenit și mai clar în 1938, când a ajuns la putere guvernul Goga-Cuza, un guvern antisemit. Primar al orașului Timișoara a fost numit atunci profesorul nostru de istorie-geografie, un membru important în partidul Goga-Cuza. Nu m-am mai mirat (*râde*) că era

antisemit, nici de cum s-a purtat cu noi.

1936. O fotografie simbolică: 3 băieți la patinaj, Tomi Laszlo (stânga) cu Heinz (în mijloc) și Feri. Heinz devine elev la Liceul German Banația și, sub influența ideologiei naziste, rupe relațiile cu prietenii evrei. Se înrolează în armata germană și cade pe front. Feri se îmbarcă în 1944 pe vasul Mefkure spre Palestina. Vaporul este scufundat de un submarin german. Tomi a emigrat în Israel.

Cum se comportau ceilalți elevi față de voi?

Depindea de educația pe care au primit-o acasă. Câțiva și-au manifestat antisemitismul, dar nu în mod violent. Unii erau indiferenți, mulți erau de-a dreptul prietenoși. Noi ne-am creat un grup din ce în ce mai mare de elevi prietenoși. Această prietenie a fost oarecum și interesată, pentru că noi eram elevi buni și aveau interesul să colaboreze cu noi, pentru că noi îi ajutam. Interesant este că atmosfera s-a îmbunătățit, notele la fel. Am devenit premiant și am fost primul la admiterea din clasa a patra în a cincea. În această perioadă, România a trecut de la un guvern așa-numit democratic-liberal la unul dictatorial. Dar dictatura regelui Carol nu a fost o

dictatură antisemită, așa că legislația antisemită introdusă de guvernul Goga-Cuza a fost anulată imediat după demiterea acestui guvern. Ca urmare, antisemitismul a scăzut într-o oarecare măsură, relațiile cu ceilalți elevi s-au normalizat. Schimbarea politică a avut o asemenea influență încât, de exemplu, profesorul de desen și caligrafie a început să mă prefere de-a dreptul. Eu desenam bine, scriam frumos și aveam întotdeauna zece la el. Deci nici atitudinea profesorilor nu a fost constantă.

A venit anul 1940 și m-am dus să mă înscriu pentru clasa a cincea de liceu, foarte mândru că am reușit primul la admitere. La secretariat mi s-a comunicat că au primit ordin de la Ministerul Învățământului să nu mai primească elevi evrei în școală. În septembrie 1940 au ajuns la putere Antonescu și guvernul legionar. Una dintre primele lor legi a fost excluderea tuturor evreilor din toate instituțiile de învățământ. Au urmat dispoziții ca evreii să fie excluși din anumite profesii, iar în altele să fie treptat înlocuiți. Fratele meu, care, în vară, primise licența de avocat, nu a putut profesa avocatura și a trebuit să devină muncitor la o fabrică, unde cu greu l-au acceptat, iar tatăl meu, care era directorul unei mici întreprinderi comerciale, a trebuit să împartă funcția cu un român numit pentru românizare¹ și a primit, peste el, un controlor din partea legionarilor. Au urmat lovitură după lovitură. Eu am fost dat afară din școală, dar norocul meu era că în Timișoara exista Liceul Israelit. La secretariatul liceului Loga mi s-a spus amabil: „Liceul Israelit funcționează mai departe, poftim actele, te duci la ei”. Așa ne-am dus cu toții la Liceul Israelit și am fost primiți cu mare căldură. Acest liceu a fost pentru noi mult mai mult decât un liceu, a fost un cămin cald, ceea ce nu pot să uit.

Vreau să amintesc ceva care m-a impresionat mult. În ziua aceea, am ieșit împreună cu doi-trei băieți în parcul de lângă liceu, ne-am așezat pe o bancă, eram triști. Deodată s-au apropiat doi dintre vechii mei colegi, doi dintre cei care ne înjuraseră și ne provocaseră în ultimii patru ani. Ne așteptam ca de abia acum să ne provoace, că uite, au ajuns la putere și de acum înainte pot să ne înjure în public. Dar au venit la noi și ne-au spus: „Am auzit ce s-a întâmplat, nu vă mai puteți înscrie în școala noastră. Să știți că ne este rușine. Noi n-am vrut asta, noi nu ne-am gândit la asta. Ne pare rău de cum ne-am purtat până acum! Și să știți că noi suntem convinși că nu va dura mult și o să devenim din nou colegi.”

Emoționant și surprinzător pentru acele vremuri!

Un moment pe care nu am putut să-l uit. De aia îți și povestesc. Interesant este că au avut dreptate, deoarece, patru ani mai târziu, m-am înscris la Politehnică și m-am întâlnit cu o parte din foștii colegi de liceu; iar cu unul am fost coleg la serviciu încă mulți ani și în relații foarte bune. Au fost tot felul de oameni, și mai răi și mai puțin răi.

¹ Românizarea: exproprierea întreprinderilor industriale și comerciale evreiești între 1941-1944.

Toleranța, în Timișoara, fusese la modă față de evrei, față de protestanți și chiar și față de români. (*Râde*) Glumesc. Timișoara din copilăria mea și, în mod special, cea de dinainte de 1934 era renumită pentru toleranța reciprocă. Dușmăniile au început odată cu înființarea Grupului Etnic German². Acesta a implementat dușmănia care a ajuns la culme în anii '40, când s-a manifestat dușmănos chiar și față de români.

Perioada Liceului Israelit a coincis cu o perioadă de legi antisemite, care veneau ca o grindină. Ne-au luat casele. Nu numai că ne-au luat casa, dar ne-au și dat afară din casă. Am fost obligați să ne mutăm undeva, la marginea orașului. Norocul nostru că am găsit o locuință în care am supraviețuit, în acei patru ani, în condiții civilizate. Ne-a costat bani, dar tata nu a fost dat afară din întreprindere, că au avut nevoie de el și pentru că directorul secundar, care a fost numit alături de el, a realizat că merită să colaboreze cu tata și nu l-a împins să plece. După război, tata l-a reținut ca angajat, drept recompensă pentru modul frumos în care s-a purtat. Deci, ne-au dat afară din locuință. Ne-au luat aparatele de radio. Mașină n-am avut, dacă am fi avut, ar fi confiscat-o. Ne-au confiscat bicicletele. Ne-au luat tot ce-au putut. Au introdus o mulțime de impozite speciale pentru evrei. Pe urmă a venit munca obligatorie. Fratele meu a fost dus în detașament de muncă. Eu am scăpat, pentru că nu aveam încă optsprezece ani. Ni s-a interzis să mergem la operă, la teatru, la cinematograful, în toate localurile publice. Norocul nostru că era un mic ștrand care se chema *Igiena*, unde aveam voie să mergem. Evreimea se ducea la acest ștrand, astăzi nu mai există, era lângă Uzina Electrică. Acolo am petrecut două vacanțe de vară.

Liceul Israelit a fost un cămin cald și bun

Liceul Israelit a fost, ți-am spus, un cămin cald și bun, unde s-au întâlnit toți elevii dați afară din diverse licee, în general elevi buni. Profesorii erau excelenți, mulți dintre ei au fost profesori în școlile de stat și era clar că un profesor evreu era primit la un liceu de stat numai dacă era foarte bun. Așa am avut parte de Frucht³, care a fost înainte profesor la Liceul Piarist, de Marika Neumann, de la Liceul de Stat, o matematiciană și o profesoară cu totul deosebită, și încă mulți alții. Am vorbit despre ei în textul meu în amintirea profesorilor⁴, scris cu ocazia întâlnirii clasei noastre, din 1995. Aveam un Cerc cultural care, în acei ani, era centrul de cultură pentru tot tineretul evreu. În fiecare sâmbătă, veneau nu numai elevi din liceu, ci și foști elevi, trei, patru, cinci generații de foști elevi, pentru că era singurul loc unde puteai să discuți pe teme culturale. Din acest cerc au ieșit oameni care au devenit personalități în cultura românească și maghiară,

² *Deutsche Volksgruppe in Rumänien*, organizație fascistă înființată în 1940.

³ Francisc Frucht (1909-2009), cunoscut sub pseudonimul Anavi Adam, profesor și poet de limbă maghiară.

⁴ *Vezi Scurt istoric al Liceului Israelit din Timișoara*, în acest volum.

ca, de exemplu, regizorul Taub, scriitorii Deák Tamás, Szász János, Bodor Pál, Löwy Károly și alții. Era un loc de manifestare și de pregătire culturală de mare valoare în momentele acelea grele. Se prezentau lucrări originale, eseuri, povestiri, analize, se făcea muzică. Bernhard Rothenstein, ulterior profesor universitar de fizică la Universitatea din Timișoara, era una dintre stelele acestui cerc cultural, dar nu prin fizică sau matematică. El ne declama din mari poeți germani și ne povestea despre diverse piese de teatru. Nu pot să uit acei ani!

Tabloul absolvenților Liceului Izraelit 1943-1944. Toma Laszlo al 5-lea din dreapta.

În afară de domnișoara Neumann și de dragul nostru Frucht, au mai fost oameni deosebiți, fiecare în felul lui. Unul a fost profesorul Hauben. Se povestea că e îngrozitor de sever, dar s-a dovedit a fi un profesor excepțional. Un moment de neuitat pentru mine a fost când ne-a spus: „Să știți că istoria nu constă numai din evenimente, bătălii și domnitori, istoria înseamnă și modul în care au trăit oamenii. Cărțile și lecțiile de istorie de obicei neglijează asta. Am citit o carte, spunea el, care vorbește despre viața în orașul din antichitate, în orașul grec și roman.” La care eu i-am spus: „Cartea se cheamă *Cité antique* și a scris-o Fustel de Coulanges”. El a fost entuziasat: „Cum de ai citit cartea asta?!” Alt profesor bun a fost Deznai care a devenit mai târziu profesor universitar la Cluj. Ne-a predat germană în anii în care limba germană era limba

dușmanului și a știut să o predea astfel încât să înțelegem frumusețea limbii și a literaturii germane. N-a fost o treabă ușoară, normal, nu? Germana era limba dușmanului. Când vedeai soldatul german pe stradă, simțai repulsie. Când vedeai revistele germane, aveai repulsie. Era normal, pentru că s-au purtat așa de urât!

Unul dintre profesori era un tânăr subțire și simpatic, proaspăt absolvent al seminarului rabinic din Budapesta. A predat religia într-un mod original, în așa fel încât religia, până atunci ceva plictisitor și impus, prin el a devenit o plăcere. Era rabinul Neumann care pe atunci era începător, apoi a devenit prim-rabinul orașului.

Povestește-mi despre rabinul Neumann, tatăl meu.

Cu rabinul Neumann am rămas în relații de prietenie și după război, deși direcția noastră era cu totul diferită. Eu eram total „vândut” uzinei electrice și el era total „vândut” Comunității care era în scădere. Domeniile de activități pentru evrei s-au restrâns. Prima măsură a fost interzicerea organizațiilor și activităților sioniste, mulți sioniști au fost închiși. Singurul lucru care era tolerat era viața religioasă și rabinul Neumann a exploatat acest lucru. El a menținut viața evreiască prin serviciile divine din sinagogă, prin cursuri de limbă și de istorie a evreilor. În acele vremuri, el a devenit o lumină pentru evreimea din Timișoara. Așa a fost toată viața lui. Toată lumea l-a apreciat, chiar și cei ca mine, care nu erau credincioși. Mie îmi plăcea linia lui, pe lângă faptul că îmi era simpatic ca om. Erau oameni care nu erau de acord cu el, pentru că nu era destul de ortodox, ori că era prea dispus la compromisuri față de regim. Dar nu avea încotro. Toți capii de biserici au făcut compromisuri cu regimul. și au avut dreptate. Dacă nu făceau, nu puteau realiza nici măcar atât cât au realizat. Așa au putut supraviețui comunitățile religioase. A fost un lucru deștept și util faptul că rabinul Neumann a fost în foarte bune relații cu ceilalți șefi de biserici din Timișoara; și eu l-am apreciat în mod special și pentru asta. El avea grijă de toată lumea. Am avut nevoie de pască, am găsit pască. Am avut nevoie de vin pentru Pesah, am găsit vin pentru Pesah. Pentru el nu era așa de important că eu nu eram deosebit de credincios. Pentru mine religia era tradiție, era amintire, dar nu era centrul vieții mele.

La un moment dat am ajuns la un „conflict” personal cu tatăl tău. Poate ți-am mai povestit, dar ți-o mai spun încă o dată. Era ziua în care m-am căsătorit cu Rolla. Și eu am făcut căsătorie religioasă, și el a făcut. Eu am făcut, pentru că bunicul lui Rolla era rabinul micii Comunități sefarde în Timișoara, care avea un mic templu ceva mai mare decât camera asta. Și, în cinstea lui, a trebuit să facem ceremonia la sinagogă, pe lângă căsătoria la sfat. Am avut o mare adunare de tineret: fostul *Zsidlic*⁵ și toată societatea noastră de atunci, din care o parte mai sunt

⁵ Prescurtare de la *Zsido Liceum*, Liceul evreiesc.

și astăzi în viață. În aceeași zi era nunta rabinului Neumann la Sinagoga din Fabrik. Din cauza lui, cantorul de la templul din Fabrik, vărul lui tata, nu a putut veni la noi, pentru că era nunta rabinului, cu care era și foarte bun prieten. Poate îl ții minte, Weiss Jenö, foarte bun cantor.

Era 9 mai 1948.

Aveam aceeași dată de căsătorie și primii noștri copii s-au născut foarte aproape unul de altul. Gabi, în 11 decembrie 1950, și tu... (*în ianuarie 1949.*) Atunci ești cu un an mai mare decât Gabi.

Așa că asta a fost „conflictul” meu cu el.

1948. Nunta lui Tomi și Rolla în sinagoga sefardă din cartierul Fabric, Timișoara. La începutul anilor 1950, comunitatea sefardă își încetează activitatea, iar sinagoga este închisă. În anii 2000, clădirea a fost transformată într-o biserică adventistă. (n.n.)

Situația, în timpul războiului, a devenit din ce în ce mai grea. Când am împlinit optsprezece ani, în decembrie 1943, am fost mobilizat la muncă. Norocul nostru era că cei care nu împliniseră nouăsprezece ani erau repartizați în detașamente locale, deci puteam locui acasă. Programul era de nouă ore de lucru pe zi. Dacă ne prezentam la 5 dimineața, 5 plus 9 e 14, după-amiază o aveam liberă. Liceul a organizat cursurile pentru clasele superioare în orele de după-amiază, de la două la șapte. Ajungeam cu întârziere, dar ajungeam. Și-așa rămâneam până seara la liceu... Profesorii, bineînțeles că nu ne luau așa de strict. Dacă întârziam, ziceau: „Bine că ai venit măcar acum”. Școala a fost flexibilă, ne-a ajutat, ne-a dat material, ne-a dat cărți. Evident, prima oră am pierdut-o aproape cu toții. Ne-au ajutat să o recuperăm și am reușit să încheiem clasa a opta, bineînțeles fără bacalaureat, că pentru noi nu s-a făcut comisie de bacalaureat, iar școala nu avea autorizația să emită niciun document oficial.

Anii 1943-1944: muncă forțată și bombardamente

1943-1944 au fost anii detașamentului de muncă, muncă grea, muncă de hamal, de zidar... În iarnă am lucrat în calitate de fochist la centrala de încălzire a prefecturii, unde aduceam cărbune din curte și scoteam zgura din cazan. Îți dai seama ce muncă era, dar am făcut-o bucuros, că am rămas acasă, chiar dacă trebuia să mă scol dimineața la patru, ca la ora cinci să aprind focul. Situația, între timp, s-a tot înrăutățit; dar lucrul de care ne-a fost cel mai mult teamă, deportarea, nu s-a produs. Nu mai aveam radio, unii dintre noi nu mai aveau nici telefon, mergeam la vecinii creștini să ascultăm Radio Londra sau Radio Moscova. Am urmărit războiul prin știrile din Londra și din ziare; iar din compararea lor ne-am dat seama care e situația reală. (Râde) Interesant era că și din știrile germane puteam să înțelegem ce se întâmplă, pentru că am învățat limbajul lor: de exemplu, ce însemna „regrupare organizată”. Însemna că au mâncat bătaie. (Râde) Știam și noi, și ei.

Era interesantă relația noastră cu tineretul german. Eu am avut un foarte bun prieten german de la vârsta de șapte sau opt ani. Acest prieten a rupt brusc relația cu mine, pentru că s-a înrolat în *Hitlerjugend*, ca aproape toți tinerii germani. Se considerau superiori, umblau în uniforme germane, cântau marșuri germane și disprețuiau pe toată lumea. Relațiile lor cu evreii s-au întrerupt, iar relațiile cu ceilalți s-au înrăutățit. Printre tinerii germani au fost totuși unii care s-au făcut că nu știu nimic: s-au întâlnit cu noi, vara au petrecut zile și zile, jucându-se împreună cu noi în diverse curți, dar nu în public, ca să nu fie văzuți de alții.

Tineretul german avea, din 1943, dreptul de a alege să intre ori în armata română, ori în armata germană. Era la alegere. Nu știu dacă știi acest lucru.

Nu, nu știu.

Un tânăr german, la vârsta de 18 ani, deși era cetățean român, putea să se înroleze în SS, conform convenției dintre guvernul german și guvernul român. Erau mari unități SS cu voluntari din Banat și din Ardeal. Majoritatea tineretului german alegea SS, sub presiunea socială și politică. Germanul care nu se ducea în armata germană era rău văzut de colectivitatea germană, era efectiv condamnat. În al doilea rând, viitorul lui de soldat în armata germană era mult mai bun decât în armata română. Totul era mult mai bun: îmbrăcămintea, mâncarea, cazarea, pregătirea militară, armamentul. Numărul de morți și prizonieri din armata germană era mult mai mic decât cel din armata română, pentru că erau mult mai bine pregătiți. Românii au avut pierderi mult mai mari decât germanii, din toate punctele de vedere, mai mulți morți și prizonieri, pentru că erau mai prost organizați, mai prost dotați, mai prost conduși. Așa că germanul avea tot interesul să servească în SS, și nu în armata română. Naționalismul a jucat un rol, dar și interesul individual. Erau și îndoctrinați, dar nu sută la sută. Soldatul german din SS, când venea acasă în concediu, la Timișoara, venea la plimbare cu mine și-mi povestea cum

a fost la Stalingrad; iar eu știam multe de la prietenii mei români și germani, care îmi povesteau altceva decât se scria în ziarul german.

S-au păstrat prietenii cu români, cu germani?

S-au păstrat. Nu cu toți, dar cu mulți. Ungurii și sârbii au manifestat o prietenie caldă față de noi, ca o reacție față de dușmănia celorlalți. Cea mai mare parte a românilor au fost binevoitori. Nu toți, dar mare parte. Acest lucru s-a simțit și în detașamentul de lucru, unde o parte din personalul de supraveghere s-a purtat omenește cu noi. Mai cu seamă spre sfârșit, din vara lui '44, când noi lucram la construcția de buncăre, în Timișoara, relația a devenit bună. În așa măsură încât, în iulie '44, soldații români ne spuneau: „Prefaceți-vă că munciți. Noi vă păzim și o să vă anunțăm când vine cineva să vă vadă; n-o să fiți multă vreme robi aici”. Și noi întrebam: „De unde știți?” „În armată se vorbește...”

Am avut un comandant foarte rău în '44, care bătea oamenii și îi condamna la pedepse. Acesta a plecat și a venit altul mai tolerant. Pe lângă comandantul militar, am avut un comandant tehnic, un maestru german, care s-a purtat cu noi deosebit de onorabil. Odată, m-a ales pe mine și pe încă un prieten și ne-a spus: „Voi doi, urcați-vă în căruță și veniți cu mine, că avem o treabă în oraș”. Ne-am așezat în căruță și-am mers cu el. Unde crezi că am ajuns? La el acasă! Avea o casă mică pe Calea Girocului, unde sunt multe case familiale cu grădină. Ne-a zis: „Am o mulțime de caise, culegeți-le, mâncați cât vreți și duceți acasă cât puteți”. Ca să vezi ce atmosferă era în Timișoara! Pe lângă câini și ticăloși, erau foarte mulți oameni de treabă.

Și să știi că nu am uitat acest lucru. În 1953-1954, când eram deja șeful sectorului de rețele la întreprinderea de electricitate, am avut lucrări de reparații la rețelele din Calea Girocului. M-am dus să inspectez personalul care lucra pe teren. Am vizitat pe bicicletă diverse locuri de muncă. Am ajuns în Calea Girocului și mi-am amintit că maestrul Taub a locuit acolo. M-am gândit: „Hai să văd dacă mai recunosc casa!” Sigur că am recunoscut-o! Am bătut la ușă, am intrat și l-am întrebat dacă mă ține minte. A zis: „Da, da' nu știu de unde”. (*Râde*) l-am spus că vreau să văd dacă mai are caise ca acelea pe care le-am cules mai demult. A început să râdă. Și am avut o discuție foarte plăcută. l-am spus că nu pot să uit cât de de treabă a fost el cu noi! M-a invitat la masă, că era ora prânzului, și a fost un moment de-a dreptul emoționant pentru toată familia lui.

Cum ai trăit bombardamentele din septembrie 1944⁶?

A venit momentul critic, când unitățile germane se apropiau de Timișoara, iar armata

⁶ Despre acest episod relatează și Arnold Junger, Zsuzsi Stahl, Judith Cohen, Peter Freund, Alon Gal.

sovietică nu ajunsese încă până la Timișoara. Armata română, în Timișoara, avea cca 400 de oameni; erau nepregătiți, dar, de bine, de rău, știau să tragă cu pușca. O unitate germană puternică, bine înarmată, înainta dinspre Belgrad prin Moravița și se apropia de Timișoara. O parte din evreimea din Timișoara a fugit din oraș pe jos, cu căruțe, cu trenuri, cum a apucat, spre Lugoj. Fiecare cum a apucat. Familia noastră a fost primită de două familii de unguri, care ne-au ascuns în pivniță. Germanii au ajuns la intrarea din Calea Șagului și au început să se bată cu puștii români care au așezat o mitralieră și un tun antitanc. Nemții nu știau cât de puțini suntăștia. (*Râde*) Românii au rezistat o oră sau două. Între timp, o unitate de elită rusă de la Caransebeș s-a așezat pe renumitele Studebaker⁷ și a venit la Timișoara. Eu i-am văzut pe stradă, ca toți tinerii. Am numărat camioanele, erau 52, în fiecare camion erau 15-20 de soldați și tot trupe de elită. Fiecare soldat cu mitralieră și fiecare camion, cu un tun antitanc după el. S-au oprit în Piața Libertății și ne-au întrebat: „Unde sunt nemții?” I-am dus în Fratelia, că acolo se băteau nemții. A început o bătălie care a durat trei zile, până au sosit unități de întărire sovietice, care au obligat unitățile germane să se predea.

Noi am stat în pivniță la familia Schweiger, aveau nume german, dar erau unguri. Ascultam tunurile și rachetele și tremuram: Cine câștigă? Au câștigat rușii. Am citit pe internet versiuni după care trupele românești i-au respins pe germani. Nu e adevărat. Eu i-am văzut pe români cât de puțini erau. Puțini, dar foarte curajoși, aveau un curaj aproape de nebuni. Erau oameni care și-au dat seama că, dacă nemții intră în Timișoara, orașul va fi distrus și va fi transformat în ruină. A fost un fapt eroic că le-au făcut față nemților, dar rușii au fost cei care i-au bătut. Am avut noroc.

Mai este o chestie nostimă. În curte la Politehnică era atunci un teren de sport, care acum cred că nu mai există: Arena de sport Politehnica. Ei, pe terenul ăsta era o baterie de 4 tunuri de 150 de milimetri pentru studenții de la Politehnică, anul I și II, ca să facă exerciții de artilerie, să învețe cum se montează, se demontează și cum se trage. În mod normal, nu se trăgea de acolo. Dar în zilele alea ei au tras cu aceste tunuri peste oraș! Erau câțiva tehnicieni foarte buni, care știau să dirijeze tirul peste oraș; și au tras spre Fratelia, unde erau nemții. Îți dai seama: au tras peste Elisabetin, unde eram noi și auzeam obuzele cum vâjâiau! Rușii trăgeau sute de catiușe, era ceva înfiorător să auzi. Nemții s-au speriat de obuzele alea grele, s-au speriat de ruși și au fost învinși⁸.

Ce noroc au avut Timișoara și evreii din Timișoara!

⁷ Studebaker: marcă de mașină americană.

⁸ Despe bombardamentele din septembrie 1944, vezi și interviurile cu Peter Freund, Alon Gal, Arnold Junger, Iudit Cohen, Zsuzsi Stahl.

Am avut noroc!

Am scăpat. Dar acum ce mă fac?

În 23 august 1944, au venit vecinii și ne-au spus: „Oameni buni, veniți la noi, la radio, s-auziți ce se întâmplă!” Am aflat că totul s-a schimbat, iar legile antisemite au fost anulate încă în noaptea aceea.

Dar să revin la soarta mea, că, prin soarta mea, vezi și soarta altora. Am supraviețuit în detașamentul meu de muncă și am avut un noroc fantastic, de care mi-am dat seama numai în ziua de 24 august. Dimineața am primit ordinul de mobilizare pentru detașamentul de lucru de la Doaga, ordin pe care prieteni și colegi de-ai mei îl primiseră cu luni în urmă. Eu așteptam cu groază: „Când primesc eu?” La Doaga era un detașament foarte greu, se construiau buncăre între Siret și Prut, în ideea că rușii vor înainta și buncărele vor fi un fel de Linie Maginot pentru România. Când am primit eu ordinul, detașamentul Doaga nu mai exista, nici legile antisemite. M-am uitat la data când a fost emis: aprilie 1944. Ordinul nu a ajuns la mine, pentru că ei aveau adresa veche, din strada Doja, iar numele era scris greșit, Laszlo Nicolae, că numele meu este Laszlo Toma Nicolae. Și nu l-au găsit pe acest nefericit Laszlo Nicolae (*râde*) decât pe 24 august! Am avut mare noroc! M-am întâlnit cu colegii mei, care au venit acasă, din Doaga, 800 de kilometri pe jos. Când rușii au spart frontul, detașamentul s-a destrămat, dar nu mai era nici autobuz, nici tren, nu mai era nimic. Au venit cum au apucat, s-au suit pe un camion, pe un tren de marfă, au venit pe jos până acasă, morți de foame, obosiți, murdari, plini de păduchi, niște amărăți! Mi-au povestit. Când au ajuns acolo și au întrebat unde sunt wc-urile, le-au arătat: „Pe câmp.” „Și cum faci?” „Iei un par, te duci acolo...” „Și pentru ce trebuie parul?” „Ca să te ții de el și să gonești câinii.” Astea erau condițiile!

Fratele meu fusese în detașament extern, timp de câteva luni. A avut și el noroc, că a fost într-un detașament mai „onorabil”, la Predeal. Erau cam sub ochii lumii și nu i-au chinuit prea mult. A primit „carnet de scutire”, pentru care tata a plătit o mulțime de bani; și, pe baza acestui carnet, avea dreptul să lucreze ca muncitor calificat într-o fabrică. Așa a învățat meseria de strungar și frezor. Era mândru, că a fost foarte apreciat.

Ca strungar, dar el avea diplomă de avocat!

El demult avea diplomă de avocat, din 1940.

Bun, am scăpat. Dar acum ce mă fac? Am terminat liceul, nu aveam bacalaureat, nu aveam nimic. Norocul nostru că s-a făcut comisie de bacalaureat pentru toți evreii care au făcut școala în România și nu au putut să se prezinte la bacalaureat. S-a numit o comisie la Arad, pentru

absolvenții liceului din Timișoara și ai liceului din Arad. Repede, repede, hai la Arad. Dar cum să te duci, că, între timp, Aradul a fost ocupat de unguri?! Noroc că rușii i-au dat afară pe unguri; toată ocupația maghiară din Arad a durat cam o săptămână. Dar asta le-a fost de ajuns, ca să dea ordin ca evreii să meargă în ghetou și să pună steaua galbenă. O săptămână au fost la putere! Asta a fost una dintre primele lor dispoziții.

Am ajuns cu chiu, cu vai la Arad. Gândește-te că Arad-Timișoara, cu trenul, durează cam 40 de minute. Noi atunci am făcut o zi. Am plecat de dimineață cu un tren de marfă, care s-a oprit peste tot, apoi s-a întors, că, între timp, au venit nemții și au bombardat. Am ajuns seara, ca să constatăm că nu suntem la Arad, ci la Aradul Nou, pentru că podul dintre Arad și Aradul Nou fusese aruncat în aer. Ne-am dus pe jos din Aradul Nou la Arad. Norocul nostru că aveam mulți prieteni și fiecare a dormit la câte un prieten. Eu am fost primit de familia Friedland. Cu Fredi Friedland am fost coleg un an de zile la Timișoara. Acum stă la Tel Aviv. Am stat la ei, nu pot să uit cât de bine a gătit doamna Friedland, care s-a purtat cu mine ca o mamă. Dar nu prea am dormit, că bombardau nemții Aradul și în noaptea aceea am stat în adăposturi. Îți închipui cât de nedormiți ne-am dus la examen! Dar am trecut, am primit diplomele, ne-am întors fericiți la Timișoara.

Ce ne facem? Dacă nu ne înscriem la facultate, ne mobilizează la armată, pentru că armata română, între timp, s-a aliat cu rușii. Visul meu a fost să merg la Politehnică. Am aflat că peste o săptămână era sesiunea. Eram destul de bine pregătit, pentru că, în timpul celor patru ani, am învățat foarte serios matematică și fizică, mulțumită domnișoarei Neumann și unor colegi mai în vârstă, ca de pildă Rothenstein, care a venit și ne-a ținut cursuri speciale. Nu pot să uit literele lui, că erau litere... care de care, ca niște perle erau! Ne-a predat trigonometria. Până azi țin minte trigonometria pe care ne-a predat-o el atunci!

Ne-am prezentat la Politehnică, noi, colegii mei din an, dar și tinerii din anii superiori, care de trei-patru ani așteptau să se înscrie la Politehnică. Nu s-a prezentat o generație, ci cinci generații, din 1940 până în 1944, care primiseră de curând diploma de bacalaureat. Ne ducem la Politehnică și ne spune secretara: „Nu vă putem primi”. „De ce?” „Avem ordinul Ministerului Învățământului din septembrie 1940: elevii evrei nu pot să fie primiți.” „Bine, dar nu știți că s-au schimbat lucrurile?” „Știm, dar ordinul e ordin și un ordin nou nu ne-a parvenit încă.” Ceea ce nu era de mirare, că atunci nu mergea nici tren, nici telefon, nimic nu funcționa. Timișoara era bombardată sau mitraliată aproape zilnic de germani. Era debandadă. Ne-am dus acasă foarte triști.

Unul dintre noi, care era deja om mare în Partidul Comunist, s-a dus la prefect, care era și el membru în Partidul Comunist, prefect nou-numit, Valeriu Novacu. Era în octombrie '44.

Comuniștii erau în guvern. Guvernul era un guvern de coaliție, comuniștii nu erau la putere, dar aveau deja un cuvânt de spus. S-a dus la Valeriu Novacu să se plângă. În seara aceea, toți am primit telefon acasă, să venim imediat cu actele că: „Pardon, am greșit”. (*Râde*) Ne-am prezentat și cei mai mulți am trecut. Nu numai că am trecut, dar primii nouăsprezece din primii douăzeci erau elevii de la Liceul Israelit.

Atât de bine pregătiți erați!

Gândește-te că unii se pregăteau de patru-cinci ani. Nu a fost o întâmplare că au fost printre primii.

Succese, până la un punct

Atunci au început anii de revoluție totală. Politehnica era încă politehnica veche, care funcționa bine, dar mișcarea comunistă a început deja să introducă structuri noi. Tineretul evreu era în mare fierbere. Unii evrei s-au orientat spre emigrație, alții s-au orientat spre comunism. Eu am fost printre cei care s-au îndreptat spre comunism. Eram convins că socialismul și comunismul rezolvă și problema noastră și că, intrând într-o epocă de dezvoltare a țării, vom avea și noi locul nostru.

Era singura ideologie care oferea o soluție.

Nu era singura, mai era sionismul. E adevărat că oferta sionistă era încă slabă. Până în 1948 nu a existat statul Israel și emigrația era ilegală. Greutățile efective de plecare și de aclimatizare erau mari. Fratele meu și cu mine ne-am gândit că, în primul rând, vrem să ne facem meseria. Știam că, dacă vom pleca în Israel, nu ne vom face meseria, pentru că trebuia să învățăm ebraica, și nu vom lucra neapărat în domeniul nostru.

Eu credeam că evreii au un viitor în socialism. A durat un timp până când mi-am dat seama că am greșit. Și, când mi-am dat seama, era târziu. Am greșit nu numai ca evreu. Am greșit din toate punctele de vedere, pentru că Partidul Comunist a devenit foarte repede un partid dictatorial. Dacă erai înscris în partid, nici nu puteai să-ți dai demisia. Din Partidul Comunist n-a mai fost ieșire decât prin excludere și cu consecințe foarte grave pentru cel exclus. Am învățat să tac din gură, să mă concentrez asupra activității mele profesionale și să nu caut niciun fel de avansare pe linie de partid. Începând din 1946-1947, mi-am redus profilul politic și am mers numai pe evoluția profesională, pentru că mi-am dat seama că, profesional, am totuși viitor. România a intrat într-o fază de dezvoltare industrială rapidă și avea nevoie de mulți ingineri. Viitorul meu era asigurat din punct de vedere profesional. Ceea ce nu mi-am dat seama și am învățat numai încet-încet era că evreilor li se puneau limite din ce în ce mai mult și în cariera profesională. Nu îmi era clar la început, pentru că am înaintat în Politehnică frumos, am fost unul

dintre studenții cei mai apreciați și, la sfârșitul studiilor, am primit un post cu ușurință.

Atunci încă nu exista repartiție. Repartiția a început la un an după ce am terminat eu. Mi-am găsit singur serviciu. Să vezi cum mi-am găsit. Nu știu dacă te interesează.

Cum să nu!

Eu doream să lucrez la întreprinderea de electricitate, la Uzina Electrică Timișoara. Directorul uzinei era cunoscutul doctor Miklosi, profesorul nostru de centrale și rețele electrice, din ultimii doi ani de facultate. Era foarte bine pregătit și noi mergeam cu mare plăcere la orele lui. Înainte de examen m-am dus la el, la consultații. M-a primit la biroul lui de la uzina electrică, era un semibirou, mai mult bibliotecă. Era o plăcere să intri în biroul acela! L-am întrebat dacă am șanse să intru în uzina electrică. El mi-a spus: „După examen, să vii să mă-ntrebi încă o dată”. Peste vreo săptămână mi-a dat nota și mi-a spus: „Măine poți să vii”. Examenul a fost și testul de angajare la acea întreprindere.

N-am avut chiar așa noroc mare, pentru că uzina s-a transformat în curând în Întreprinderea Regională de Electricitate, în care el n-a mai fost director, ci inginer șef și, în scurt timp, nou director a devenit un muncitor numit de partid, în timp ce inginerul șef a fost numit de ministerul energiei. După scurt timp, am fost numit șeful secției de rețele electrice din Timișoara; cum s-ar spune, am fost aruncat ca un pește începător în apă. (*Râde*) Și am înotat. Și m-am descurcat. Am făcut o mulțime de treabă bună, în așa fel încât, după câțiva ani, directorul a vrut să mă numească pe mine inginer șef, dar nu s-a putut, pentru că eram evreu. A fost numit locțiitorul meu de la rețele, inginerul Baci, un om deosebit. Mi-a spus: „Tomi, știu că tu ar fi trebuit să fii pus în această funcție, dar n-ai nicio grijă, că o să am eu grijă de tine”. Mi-a spus deschis: „Eu am devenit inginer șef pentru că sunt român și pe tine n-au vrut să te înalteze, pentru că deja directorul e evreu. Și au spus că ajunge un evreu în conducere, nu trebuie mai mulți.” Mi-a spus cinsti.

Am lucrat la Întreprinderea de Electricitate până în '68. De obicei, când era o treabă dificilă, o primeam eu. Pentru una dintre cele mai dificile, m-a pregătit Miklosi în prima săptămână în care am ajuns la serviciu: „Uite, problema mare a uzinii electrice în Timișoara este că funcționează la frecvențe diferite de celelalte, la 42 Hz în loc de 50 Hz”. Și m-a pus să mă documentez și să învăț. Când eram șeful sectorului de rețele, în 1953, sosise momentul să se facă trecerea. De ce? Pentru că Uzina Electrică Timișoara ajunsese la limita capacității și trebuia racordată la sistemul național. Dar nu se putea racorda atât timp cât funcționa pe sistemul vechi. Eu am primit misiunea să efectuez trecerea. Aproape șase ani a durat până când tot orașul a fost trecut întâi la frecvență normală, pe urmă și la sistem de tensiune normală. Țsta a fost unul dintre primele mele mari succese. În amintirea acestui eveniment, în 2003 am prezentat o lucrare la

sesiunea științifică a Politehnicii din Timișoara, cu titlul „Acum 50 de ani” A mai venit unul dintre cei care au colaborat cu mine, inginerul Hariga, care a rămas bun prieten cu mine. Avea aproape 80 de ani și era tare bolnav, dar a venit să asiste și să mai spună câteva cuvinte.

Politica internă a partidului a devenit treptat antisemită. La început, în anii '48-'50, evreii erau promovați peste tot, fără probleme. Însă din '54 s-a schimbat situația. Eu nu am fost avansat în grad. Treacă de la mine! Nu a fost plăcut, dar nu a fost o nenorocire. Am rămas într-o funcție onorabilă, cu un salariu destul de bun la nivelul acelor ani, dar alții au fost retrogadați, au fost dați în judecată, li s-au creat procese imaginare. În București, unul dintre vechii mei prieteni a ajuns la închisoare, cu toate că era total nevinovat. S-au făcut procese în care oameni nevinovați au fost dați afară, închiși, deportați, doar pentru că erau evrei și pentru că alții le râvneau poziția. Eu am cunoscut doar unul, dar au fost zeci, sute de evrei care au avansat, pentru că erau buni, ca apoi să fie dați afară prin procese, pentru că nu puteau să-i dea afară altfel. Au fost lucruri foarte, foarte urâte.

O altă categorie erau sioniștii care au fost dați afară, condamnați, închiși, chiar înainte de 1954. Aceștia au fost scoși treptat din închisori, ca urmare a intervențiilor din străinătate. S-a plătit pentru ei. Am avut prieteni din această categorie. În acei ani n-am îndrăznit să vorbim, n-am îndrăznit să mergem la sinagogă, n-am îndrăznit să facem Pesah acasă. În sfârșit... am îndrăznit să facem Pesah acasă, dar în mod discret. A fost mare lucru. (...)

Să mă întorc la Timișoara. Am ajuns la limită și din punct de vedere profesional. Rețelele au fost puse la punct, nu mai erau așa de multe probleme, a început să devină plictisitor.

Cum s-a repercutat sistemul de economie planificată în întreprindere?

Pentru întreprinderea de electricitate era ceva pozitiv, pentru că politica economică a guvernului a favorizat dezvoltarea întreprinderilor de electricitate. Însă nu întotdeauna; uneori au fost și momente neplăcute din cauza politicii guvernului, dar de cele mai multe ori a fost favorabil. S-au dat bani pentru electrificare. De exemplu, în 1961-1962 a existat un mare program de electrificare a satelor. Fiecare întreprindere a primit ca misiune de la Ministerul Energiei să introducă electricitatea în toate satele din regiunea respectivă. A fost un fel de concurs. Cine va electrifica primul regiunea de care răspundea? Și întreprinderea noastră a câștigat acest concurs.

Arnold Junger⁹ lucra și el la acest proiect.

Era coleg cu mine. El era mai implicat pe teren, pentru că era șeful secției construcții-montaj

⁹ Vezi interviul cu Arnold Junger.

și unitățile lui au efectuat o parte din lucrări. Eu eram atunci șeful serviciului energetic și eu am făcut proiectul general, pe baza căruia s-au făcut pe urmă proiectele pe bucățele.

Era în '61 sau '62, nu mai țin minte exact anul. Aveam 803 sau 804 sate în regiune. Proiectele le-am făcut pe baza hărților militare, care erau foarte precise. Fiecare localitate și aproape fiecare casă erau pe hartă. Am constatat că nu mai existau toate cele 804 sate, unele se depopulasera, dar statistica nu fusese adusă la zi. Pe harta militară, aceste sate erau încă marcate, pe teren însă dispăruseră. Am făcut proiectul pe baza datelor de pe teren. Proiectul a fost respins. Ni s-a spus: „Proiectul trebuie să coincidă cu statistica”. Degeaba am spus noi că satul ăla nu mai există. „Proiectul nu poate fi în contradicție cu statistica și cu evidența guvernului.” Așa că am făcut trei sau patru proiecte din astea fictive, în care am cuprins patru sau cinci sate fictive. Până la urmă s-au lămurit și au rectificat lucrurile.

Asta nu s-ar fi putut întâmpla într-o întreprindere particulară!

Întreprinderea particulară ar fi trebuit să se încadreze într-un program național, guvernul era cel care a comandat proiectul, el dicta. Erau multe nebunii din astea.

Hai să-ți povestesc o chestie care nu e legată de evreime, ci de modul în care noi am lucrat și am trăit. La un moment dat, l-am înlocuit pe inginerul șef câteva săptămâni, deci toate problemele ajungeau la mine. Într-o zi primesc un telefon de la Moravița, la granița România-Iugoslavia, de la comandantul postului de graniță. Ce s-a întâmplat? Echipa noastră era în drum, într-o mașină Skoda Octavia, spre Belgrad, ca să facă niște verificări la Chichinda¹⁰. Noi aveam o convenție cu întreprinderea de electricitate din Belgrad, cu care colaboram. O dată la șase luni, trebuiau verificate contoarele și aparatele de măsură. Comandantul îmi spune: „Nu pot să dau drumul la mașină, fiindcă mașina nu are documentele necesare”. „Ce document îți lipsește?” Se chema atunci *triptic*. Tripticul era o autorizație internațională, o asigurare internațională pentru mașină și un fel de pașaport. „Lipsește tripticul, nu pot să vă dau drumul.” Zic eu: „Domnu' comandant, dacă oamenii și aparatele nu ajung astăzi la Belgrad, noi vom plăti o amendă serioasă. Conform contractului, dacă nu te prezinți la data respectivă, plătești 25.000 de dolari amendă. Te rog, inventează ceva pentru ca oamenii noștri să poată să treacă.” Zice el: „Am înțeles. Închid telefonul și văd ce pot să fac.” Peste jumate de oră îmi telefonează: „Tovarășu' inginer șef (nu eram inginer șef, dar el nu știa), mașina este în drum spre Belgrad.” Zic eu: „Ce-ai făcut?” Zice: „M-am gândit, m-am gândit, am studiat documentele și-am găsit următoarea soluție. Pe lista cu aparatele care se transferă la Belgrad era un loc liber. În acest loc liber am trecut una bucată mașină Skoda.” (*Râsete*) Și mașina a trecut, nu în calitate de mașină, ci în calitate de aparat.

¹⁰ Chichinda: localitate în Banatul de Nord, Serbia

Sistemul era rigid...

...dar oamenii erau inteligenți. Nu întâmplător ți-am povestit chestia asta, ci ca să vezi că acolo unde oamenii își puneau mintea la contribuție se găsea o soluție. Și am avut cazuri din astea cu duiumul în viața mea.

Asta spune ceva despre spiritul românesc.

Da, pe de o parte e birocratic, dar pe de altă parte, inteligent și descurcăreț.

Și nu sunt chiar așa de...

...de ticăloși.

Nici fanatici.

Nu sunt fanatici, nu sunt cap pătrat.

Cum ai receptat revoluția din 1956, din Ungaria?

Cum am receptat-o? Asta e o întrebare bună. Noi, la Timișoara, ascultam Radio Budapesta. A fost pentru mine un șoc nemaipomenit ceea ce s-a întâmplat acolo și a rămas pentru mine o amintire dureroasă. Am auzit tot ce se întâmpla, cum părea să reușească și cum se degrada. Se degrada în revoluție fascistă și ne dădeam seama de asta prin radio. Au început cu lozinci fasciste. Nu noul guvern, care era social-democrat-liberal, ci mișcările interne au început cu lozincile lui Szálasi¹¹. Fasciștii au început să își ridice capul, așa cum își ridică și acum capul. Rușii au intervenit, pentru că noul guvern a proclamat alegeri libere. Pe de altă parte, în Ungaria au început să se ridice oamenii care s-au speriat de ascensiunea fasciștilor, care s-a produs în cadrul revoluționarilor. În orice revoluție – vezi și acum în revoluțiile arabe – sunt mișcări în interior care încearcă să dirijeze revoluția în stânga, în dreapta, spre religie... Același lucru s-a întâmplat în Ungaria. Revoluția a fost făcută în mare parte de liberali, care voiau democrația. Dar era și o facțiune foarte periculoasă, care a încercat să împingă spre extrema dreaptă, spre readucerea vechiului regim, sub masca și protecția democrației.

În legătură cu evenimentele de atunci, am și o amintire muzicală. La radio se dădea mereu o scenă din opereta *Silvia*, a lui Kálmán, intrarea Silviei. Nu știu de ce, poate n-au mai avut alte plăci. Tot timpul auzeam aceeași melodie; și acum, de câte ori aud această muzică, îmi aduc aminte de acele zile de frică, de grijă, pentru că aveam multe rude în Budapesta. Mare parte din verii mei erau atunci în Budapesta. Pe urmă am vorbit cu ei, despre ce au simțit ei în această perioadă. Erau îngroziți de ridicarea mișcării szálasiste.

Înseamnă că intervenția sovietică era ambivalentă?!

Da. Pe de o parte, a distrus democrația și liberalizarea. Pe de altă parte, a fost benefică, pentru că a frânat mișcarea fascistă. Nu cred că rușii s-au gândit la asta. În '68 au intrat în

¹¹ Ferenc Szálasi (1897-1946): conducătorul partidului fascist în Ungaria.

Cehoslovacia, cu toate că acolo nu era o mișcare fascistă.

Uită-te în Ungaria, fasciștii își ridică din nou capul. Este un curent foarte periculos și ungurii nu-și dau seama câtă pagubă își fac lor, nu evreilor. Ungurii nu-și dau seama. Asta-i cea mai mare tâmpenie a lor. Dar în sfârșit...

În Timișoara s-a simțit influența acestor evenimente în mod special la Politehnică¹². Am citit autobiografia lui Holender¹³, care povestește corect evenimentele de atunci. Holender a fost dat afară din Politehnică și toată cariera lui ulterioară a fost determinată de acest eveniment. Până la urmă a ieșit bine pentru el și pentru Opera din Viena.

E interesant cum un eveniment negativ poate avea consecințe pozitive.

Așa e.

La București m-am desfășurat, dar...

Bun, hai să ne întoarcem la plecarea la București. Munca devenise plictisitoare. Simțeam că nu progrez. Hai să mergem la București! Nu puteai să pleci la București decât pe bază de ordin de ministru. Deci Ministerul Energiei trebuia să aibă nevoie de mine. În toamna lui '67 apare un comunicat în care se spunea că este un concurs pentru angajare la Institutul Central de Cercetare pentru Energie Electrică, ce tocmai se înființase. M-am înscris și am fost primit. A venit ordinul ministrului, am fost transferat la București. Am avut o mulțime de greutăți cu transferul locuinței, norocul nostru era că atunci era voie să vinzi locuința și să cumperi alta. Am vândut locuința din Timișoara, am cumpărat alta în București. Dar n-a mers așa simplu, pentru că a intervenit Ceaușescu, fără să știe că e vorba de mine. (*Râde*) După ce am făcut vânzarea-cumpărarea și făcesem deja procesul verbal (încă nu ajunsesem la contract, dar deja plătisem și luasem avans), Ceaușescu a intervenit și a interzis toate operațiunile de transcriere a locuințelor, până la noi dispoziții. Și ne-a ținut în aer aproape doi ani de zile. Nu am putut definitiva vânzarea din Timișoara, nici cumpărarea din București, dar trebuia să mă mut. M-am mutat eu singur, apoi au venit Rolla cu copiii și cu mama, dar am fost în suspans aproape doi ani, până când Ceaușescu s-a răzgândit și a permis din nou transcrierile de proprietate. Asta e un răspuns la întrebarea ta în legătură cu birocrăția și cu nebunia guvernului român. Era un lucru mărunț, dar care ne-a ținut pe mine și pe mii de alți oameni blocați.

Am intrat la institutul din București, unde eram un necunoscut. Am descoperit rapid că bine am făcut că am plecat de la Timișoara. De ce? Prima lucrare pe care am primit-o era o lucrare pe care nimeni n-a vrut s-o facă, toți fugeau de ea, cum se spune aici, ca de un cartof fierbinte.

¹² Protestele de la Timișoara și reacția autorităților comuniste sunt relatate și de Peter Freund și Alon Gal, în acest volum.

¹³ Ioan Holender (n. 1935): directorul Operei de Stat din Viena (1992-2010), autorul unor volume autobiografice: *Spuse, trăite, dorite* și *De la Timișoara la Viena*.

Era vorba de un studiu legat de un mare incendiu de la una dintre centralele electrice și care a distrus toate cablurile centralei. Era vorba de centrala din Craiova, care, din această cauză, nu a funcționat aproape un an de zile – o pagubă materială îngrozitoare, prin ceea ce s-a distrus și prin energia neprodusă. Institutul a primit ca misiune să lămurească de ce a luat foc centrala, de ce focul nu s-a putut stinge și de ce niște cabluri care ne-au fost vândute nouă ca rezistente la foc, în loc să reziste, au distrus totul. Era muncă de cercetare. Avantajul meu era că aveam mare experiență la cabluri și că aveam și o oarecare experiență de teren. În plus, eram un om care știa să colaboreze. Predecesorul meu era un om care se certase cu toată lumea. Eram obișnuit să înghit multe – ca să colaborezi, trebuie să și înghiți, să te adaptezi. Am stins întâi toate focarele de ceartă și apoi toți au colaborat cu plăcere cu mine. Dintr-o lucrare nenorocită a ieșit o lucrare pentru care toți am primit premii, iar eu am fost decorat și avansat în grad. Am devenit „eroul” Ministerului Energiei pentru treaba asta. Au venit și pompierii care erau implicați și m-au lăudat mai mult decât meritam. Ei erau fericiți că am găsit explicația pentru toate și că astfel i-am disculpat.

Am folosit instalații experimentale și o mulțime de documentație străină. Știam germană, franceză, engleză și am primit aprobarea să citesc documentație străină. Era mare lucru! Eu am fost dintre pușinii care au avut acces la toate documentațiile din vest. Am descoperit că acest sinistru de la noi nu era o întâmplare, că ceva asemănător se petrecuse și la o centrală din America, la două centrale din Germania, la o centrală mare din Ungaria, la una din Ucraina. Și lor li s-a părut inexplicabil. Am fost invitat la Budapesta, la Dresda, am știut și ungurește, am știut și germană, iar românul care a venit cu mine a fost fericit că a avut pe cineva care să-l ajute. Și-ți spun: lucrarea a ieșit o perlă! Norocul meu și norocul Ministerului Energiei!

Și așa au început să mă avanseze în grad. Din cercetător, am devenit șef de laborator; și, la un moment dat, mă cheamă directorul și zice: „Ascultă, șeful de secție care era director adjunct științific a demisionat și te-a propus pe tine în locul lui. Ce părere ai, ești de acord să devii director adjunct științific?” La care eu eram destul de încurcat, că știam că sunt limitat, pentru că sunt limitat... Dar în București erau atunci mai toleranți și în instituție nu erau mulți evrei. I-am spus: „Domn’ director, vrei să pierzi un cercetător bun și să capeți un director adjunct mediocru?” Dar am acceptat. Am rămas director adjunct câțiva ani.

Aveai nu numai calitate de cercetător, ci și o personalitate conciliatoare.

De care era nevoie. Erau „teroriști” suficienți, trebuia și un conciliator. (Râde) Director general era Mihăileanu, om bine pregătit și care înțelegea multe.

Nu erai ambițios, nu voiai să ajungi neapărat într-o poziție de conducere, dar ai ajuns în mod natural.

Nu, nu eram ambițios. Am ajuns departe, pentru că au avut nevoie de mine. Mi-a spus Mihăileanu: „Tu poți rămâne director până găsesc în locul tău un român”. Mi-a spus deschis. Au găsit. Nu a fost nicio supărare. Dar observi că era așa: „Fiind evreu, tu nu poți rămâne director adjunct multă vreme”.

În postul meu de conducere, de la București, mi-am dat seama că exista un antisemitism latent și neoficial în guvern și în partid și că se făcea totul pentru ca evreii să fie dați la o parte. Era un deziderat care nu se declara, dar pe care îl știa toată lumea. Era secretul lui Polichinelle¹⁴. A început emigrarea. Li s-a dat de înțeles evreilor că e bine să plece și că pot pleca. Îți dau un exemplu cu fiica mea, Gabi. Ea a studiat fizica și a fost printre cei mai buni studenți. A primit diploma și, după un an suplimentar, gradul de cercetător. După cursul special pentru cercetare urma să fie repartizată la Institutul de Fizică, un institut de cercetare. Toți au fost repartizați la Institutul de Cercetare, numai Gabi nu. Ea a fost trimisă să predea la o școală medie tehnică. În ciuda eforturilor mele, cu toate că nu duceam lipsă de relații. Mi s-a spus clar: „Degeaba, nu avem voie să o luăm”. Căile erau închise. Și atunci am înțeles.

Când te-ai gândit prima oară să pleci?

Începând de prin 1971-1972, când au venit unii colegi din străinătate, care au vrut să-mi deschidă calea. Erau doi colegi și prieteni din copilărie, unul din Germania, celălalt din Elveția, Ionel Roth și Ștefi Romașcanu. Ionel mi-a spus că există un anume cetățean care, contra unei sume de ordinul a zece mii de dolari, poate obține eliberarea din România. Ștefan a făcut rost de această sumă. Ștefan era atunci prim-violonist în *Orchestre Romande* de la Lausanne. Ionel a vrut să obțină plecarea mea în Germania sau în Elveția, cu ajutorul acestui om de afaceri din Londra, Jakober îl chema. Îl știe toată lumea, că s-a scris despre el între timp. Atunci însă era mare secret. A făcut legătura cu Jakober, au stabilit suma, Romașcanu a găsit pe cineva care era dispus să împrumute suma, dar, subit, a murit Romașcanu. Relația cu Jakober și cu sponsorul care trebuia să dea banii s-a terminat.

Ți-a fost frică de Securitate?

Fiecăruia îi era frică. Mi-era frică, dar nu în mod deosebit. Puteam să mă tem mai puțin, pentru că, în urma cercetării, eu am devenit copilul minune și copilul iubit al pompierilor care aparțineau, ca și Securitatea, de Ministerul Afacerilor Interne. Deci nu ar fi trebuit să-mi fie frică. Dar eu știam că și lor le e frică. (*Râde*) Ca să-ți dai seama, îți povestesc ceva. În 1977, când încă n-aveam depusă cererea, a fost un mare incendiu de cabluri în Galați. S-a făcut o comisie

¹⁴ Un secret cunoscut de toată lumea.

guvernamentală de cercetare. Și, știindu-mă pe mine de când a fost incendiul la centrala electrică din Craiova, Ministerul Afacerilor Interne a cerut de la Ministerul Energiei să mă delege în echipa de cercetare. A fost unul dintre marile mele succese și am primit decorații și nu știu ce. La sfârșitul acestei cercetări, a avut loc o scenă fantastică. Ajunsesem la o concluzie care îi scotea nevinovați pe oamenii din Galați. A ajuns la aprobare la Ceaușescu. Ceaușescu a respins. „Nu aprob. Nu cred până nu-mi construiți o instalație model pe care să-mi demonstrați că lucrurile s-au întâmplat așa cum spuneți voi.” Deci trebuia să construim o bucată de canal de cabluri, montat așa cum era montat în fabrică, să producem o străpungere electrică, așa cum spuneam noi că a avut loc, această străpungere să creeze foc în cabluri, acest foc să se propage astfel ca să creeze o astfel de atmosferă încât pompierii să nu poată intra, pentru că dacă intrau, erau otrăviți. „Să-mi demonstrați asta pe o instalație experimentală.”

Banii nu contează.

Banii nu contează. Toată comisia a făcut în pantaloni, deoarece niciunul dintre ei nu era în stare să facă așa ceva. S-au uitat la mine: „Tomi, tu știi să faci asta?” Le-am spus: „Dacă am ajutorul secției electrice de la Combinatul Galați, atunci da, pot să fac. Să-mi dea ei electricienii, să-mi dea materialele, să-mi dea sculele și facem.” Șeful secției electrice de la combinat, un vechi prieten de-al meu, de la Reșița, a spus: „Pun oamenii la dispoziție, tot depozitul, toate cablurile”. În timp de o săptămână am construit modelul. Am făcut proba și a mers. Era o instalație mare, pe un teren viran, în interiorul combinatului. Am trimis telegramă la București să vină Ceaușescu. Toată comisia era pe câmp, era un teren construit pentru aterizare de elicopter, era circ mare, îți dai seama, păzit de Securitate de jur împrejur, era ceva ca-n filmele fantastice. Eu stau acolo cu echipa mea și cu mâna pe buton, să dau drumul la circ. Și vine elicopterul și nu iese Ceaușescu, ci viceprim-ministrul, inginerul Oprea, unul dintre oamenii de încredere ai lui Ceaușescu. Se scuză că n-a putut veni personal Ceaușescu, a venit el ca împuternicit, să facem noi proba și el o să raporteze tovarășului președinte. Directorul meu, Mihăileanu, l-a primit: „Asta e instalația, e pregătită, responsabilul încercării este inginerul Toma Laszlo”. El se uită la mine, îmi dă mâna și zice: „Doctor inginer Toma Laszlo”. Eram atunci deja doctor inginer. Mi-am dat seama că îmi citise biografia, că s-a informat dinainte. Își făcuse lecția. (*Râde*)

Am dat drumul la probă, proba a reușit nemaipomenit de bine, peste așteptările mele. A apărut scânteia electrică, de la scânteie a luat foc cablul, de la cablu au luat foc și restul cablurilor. A ieșit un fum infernal, toată lumea a fugit. (*Râsete*) Pompierii erau pregătiți să stingă cu comandă de la distanță. A fost ceva ca-n filme! Și a zis Oprea : „Sunt mulțumit, sunt convins, puteți opri proba”. Mie mi-a zis: „Mulțumesc”. Încă în seara respectivă am primit telefon, nu eu, ci directorul Mihăileanu: „Președintele a aprobat proiectul”. Îți dai seama ce reușită a fost asta

pentru mine. Mai ales când a zis „Doctor inginer”. (*Râde*)

Întrebarea de o mie de puncte

Acum să-ți povestesc treaba cu o mie de puncte. Într-o zi, mă cheamă Mihăileanu și spune: „Tomi, am o întrebare de o mie de puncte. Ai cumva gânduri de plecare?” Am spus: „Domn’ director, care evreu nu are gânduri de plecare?” De ce m-a întrebat? Pentru că am fost propus pentru o comisie guvernamentală și numele meu a fost scos de-acolo. Mi-a zis: „Tomi, dacă odată o să te gândești la plecare, primul care trebuie să știe sunt eu. E și interesul tău, și al meu”. Și așa am făcut.

La câteva luni după această discuție, Gabi și Dorel au vrut să depună actele pentru plecare. Era o înțelegere de prin 1974-75 între guverne, ca România să permită plecarea a vreo douăzeci de mii de evrei pe an. Era în schimbul acordării *Clauzei națiunii celei mai favorizate*¹⁵. Clauza se reînnoia în fiecare an și prețul era, între altele, douăzeci de mii de evrei eliberați. În felul acesta a plecat, în circa zece ani de zile, marea majoritate a evreilor din România. Cu Jakober plecau mai puțini. Puțini erau în stare să producă suma de zece mii de dolari.

M-am dus la Mihăileanu: „Domn’ director, poți să mă duci acasă cu mașina, că azi am venit fără mașină”. Institutul era la marginea Bucureștiului și, dacă n-aveai mașină, dura o oră până ajungeai acasă. El avea drumul spre casă pe lângă casa mea. Ajungem la noi acasă, ne oprim în parcare, el nu se dă jos, nici eu. „Tomi, spune ce-ai vrut să-mi spui.” Și-a dat seama că vreau să-i spun ceva, fără microfoane. „Gabi și Dorel vor să plece.” „Asta înseamnă că și tu ai să pleci.” Zic eu: „Da. Dacă ei primesc aprobarea, o să fac și eu cerere.” „Bine, când vrei să pleci tu, întâi să-mi spui mie.” Bun, ei au plecat.

Peste un an și ceva, m-am dus la el: „Domn’ director, a venit momentul”. Zice: „Bun. Te așezi la mine în birou și faci cererea că, din motive de sănătate, nu mai poți să fii șef de laborator”. Nu mai eram atunci director adjunct, că găsiseră un român în locul meu. „Din motive de sănătate, vrei să treci în producție.” Institutul avea și o secție de producție. Am făcut cererea, a doua zi a fost aprobată, eram trecut inginer principal la secția de producție, cu mențiunea nescrisă că rămân în biroul meu, la locul meu. Cel care a venit în locul meu m-a lăsat acolo și a colaborat frumos cu mine, până la plecare.

Ți-a făcut un serviciu mare, pentru că ai lucrat până la capăt.

Foarte mare. Nu am lucrat până la capăt în calitate de cercetător, s-a chemat că sunt inginer de producție, dar am primit același salariu.

A fost OM.

¹⁵ Prin această clauză, SUA a acordat României importante avantaje în termeni de taxe vamale și cote de impozite.

A fost nu numai om, a fost și curajos.

Când am primit pașaportul, m-am prezentat: „Domn' director, faceți-mi lichidarea”. Zice el: „Tomi, ai fost în vizită la ministru?” Eu: „De ce?” „Păi, n-a fost studentul tău?” „Ba da, a fost.” „Și știi că s-a purtat frumos cu tine?” Zic: „Eu știu foarte bine”. Zice: „Să știi că se cuvine să te duci să-ți iei rămas bun”. Zic eu: „Da' nu cumva îl jenează pe el că mă duc în vizită în calitate de «trădător»?” Zice: „Asta nu-i grija ta, asta-i grija lui”. Pe loc a obținut pentru mine audiență. N-am așteptat mult. „Poftiți.” Ministru era Cocârlă, mult timp secretar de partid la Regionala Timișoara. A fost studentul meu, foarte bun student, strălucit, eu i-am condus diploma de inginer. Se ridică, mă îmbrățișează. Zic: „Tovarășe ministru, dumneata știi pentru ce am venit?” „Sigur că știu. Ai primit pașaportul și ai să pleci.”

Cum să nu știe, știa înaintea ta!

Așa mi-a spus și el. (*Râde*) „Crezi tu, zice el, că tu ai fi avut pașaportul, dacă eu nu ți-aș fi dat aprobarea? Îmi pare rău că pleci. M-a bucurat să fii aici, cu noi.”

Și ție ți-a părut rău, nu-i așa?

Să știi că, într-o oarecare măsură, am pierdut un loc de muncă în care m-am desfășurat. Efectiv, m-am desfășurat acolo. Mi-au dat o mulțime de probleme foarte dificile și, de obicei, am reușit. Am reușit pentru că am avut foarte multă experiență și am avut multe surse de documentare pe care alții nu le-au avut, că nu cunoșteau limbi străine. Mi-am făcut relații în străinătate. Am avut niște posibilități pe care alții nu le aveau. Nu că am fost eu atât de genial, dar am avut mai multe posibilități decât alții. Și am știut să mă bag doar acolo unde știam. Unde nu știam, nu mă băgam.

Una dintre ele a fost în '78, când deja aveam cererea depusă. A luat foc un vapor la Galați. S-a făcut o cercetare guvernamentală, deoarece era o bănuială că a fost o autoaprindere. Aveau motive. Și eu am ajuns la concluzia asta, după ce am făcut cercetarea. Eram deja înscris pentru plecare. Și pompierii, și Ministerul de Interne mă voiau pe mine în comisie, deși nu era în programul Ministerului Energiei. Dar ei știau ce am făcut eu la Galați, înainte, și unul dintre generali de la Securitate a insistat ca să vin eu.

Cu toate că aveai actele depuse?!

Cu toate. I s-a spus generalului: „Ăsta are actele depuse”. „Știu. Nu va face parte din comisie, nu va apărea pe niciun document, dar eu vreau să fie acolo, lângă mine, că pot conta pe el.” Mi-au promis că nu voi figura pe listă; că, dacă figuram pe procesul verbal, nu mai puteam pleca. „Toată lumea va închide ochii, da' te roagă să fii acolo lângă ei, să îi ajuți.” Și am stat aproape o lună acolo, până am încheiat cercetările. Când am plecat, generalul a venit personal să mă conducă până la mașină, un general de Securitate! M-a îmbrățișat și mi-a urat drum bun.

Atunci pot să spun că mi-a fost frică. Că tuturor le era frică. Și generalului, că le era frică unul de altul. Toți se bănuiau unul pe altul, toți se denunțau și spuneau tot felul de minciuni unul despre altul. Pe mine m-a ținut numai și numai calitatea profesională. Eu știam că eu exist doar până când au nevoie de mine. Și m-a mai ținut ceva, ceva de care mi-am dat seama numai ulterior, când am făcut recapitularea.

În '76 Cocârlă¹⁶ a devenit ministru. Eu eram în deplasare, când el a fost în vizită la institut. Când m-am întors, mă cheamă Mihăileanu: „Tomi, Cocârlă a fost în vizită și una dintre primele întrebări a fost unde ești tu, că vrea să vorbească cu tine, că tu i-ai fost conducătorul de diplomă”. Apoi s-au întâmplat niște lucruri care mi-au dat de gândit. Directorul a făcut cererea pentru pașaport permanent pentru mine. Ministerele aveau dreptul să obțină de la Ministerul de Interne pașapoarte permanente pentru anumite persoane de care ei trebuiau să dispună în caz de urgență. „Se întâmplă ceva, vrem să îl trimitem pe Tomi la Berlin. Dacă mergem pe calea normală, nu putem să-l trimitem decât peste trei luni, dar el trebuie să plece mâine.” De aceea eram eu pe lista celor care trebuiau să primească acest pașaport. Luni de zile n-a venit niciun răspuns la această cerere. O săptămână după vizita lui Cocârlă, a sosit pașaportul meu. O lună după această vizită, am apărut pe lista persoanelor aprobate de ministru să primească mașină Dacia, fără rând și cu credit, cu plată în rate. Nici nu cerusem. Ai înțeles? Și s-au mai întâmplat câteva lucruri din astea.

Ai plecat în momentul în care erai la apogeul carierei!

Da. Și când aveam pe omul meu ministru, atunci am plecat. Dar Gabi a plecat... și tot trecutul mă împingea să plec. În plus, știam: ăsta acuma este, dar mult timp nu ține. Și nici n-a ținut mult timp. Era un om prea de treabă, nu putea să rămână. A fost dat la o parte. Eu am asistat la un moment în care era cât pe-acum să cadă. Ceaușescu a cerut ceva care era imposibil de realizat. Cocârlă ne-a chemat, pe Mihăileanu și pe mine, să ne sfătuim ce-i de făcut? A venit și ministrul aprovizionării, care era și el amestecat, și am constatat că era un fost coleg de la Politehnică. Aveam multe relații personale. Relația bună cu Mihăileanu am creat-o atunci, dar peste tot aveam foști colegi de la Timișoara, foști colegi de la Politehnică, aveam relații bune, amicale, știi?

Povestea cu microfoanele

Ai amintit de o poveste cu microfoane. Ce s-a întâmplat?

¹⁶ Trandafir Cocârlă: absolvent al Politehnicii Timișoara, a deținut de două ori portofoliul Ministerului Energiei și a fost destituit de Ceaușescu, pentru că s-a opus unor planuri nesăbuite ale dictatorului.

Vrei să știi? Asta e o poveste de la institut. Unul dintre laboratoarele institutului de cercetare era laboratorul de service. Ce service făcea laboratorul ăsta? Verifica și repara aparatele de radio portative ale echipelor de intervenție. Au primit niște aparate militare de telecomunicație, de producție poloneză, cu care puteai vorbi telefonic la 15-20 de kilometri. Era mare lucru, numai că aparatele astea se cam stricau. Întotdeauna erau la noi trei-patru aparate la reparat, unul de la Ploiești, unul de la București, unul de la Câmpina. Într-o zi vine unul din laborator: „Aveți la voi un aparat deschis?” „De ce?” „Păi, zice, în aparatul meu aud convorbirea de la voi.” (Râsete) Au verificat, niciun aparat nu era deschis. Au căutat și au găsit ceea ce se cheamă *poloska* pe ungurește (*ploșniță* pe românește), un microfon. Nu era de-al nostru. Era pus de Securitate. Din întâmplare, emitea pe aceeași frecvență ca și aparatele noastre și înregistra tot și transmitea la Securitate, dar și la aparatele noastre, care erau în reparație. Era clar că unul dintre noi era urmărit. Ce să facem? Lasă că le arătăm noi! Colegii au luat aparatul și l-au dus la delegatul permanent al Securității în clădire, la tovarășul Popescu. „Tovarășu’ Popescu, americanii se pare că au instalat la noi un aparat.” *Poloska* era de fabricație americană. (Râsete) „Și uite că l-am descoperit și am venit să vi-l dăm.” Dovadă de vigilență. Popescu ăsta s-a făcut alb ca varul, dar era destul de deștept și i-a felicitat: „O să fiți decorați pentru această acțiune patriotică”. (Râsete) Îl spionau pe unul din laborator, pe fiul lui Chișinevsky, care era membru mare în Comitetul Central. Ca în bancul acela, că vine un spion din străinătate și îl caută pe colaboratorul lui, despre care știa că locuiește pe strada Kogălniceanu, nr. 3. Sună la ușă, spune parola pe care trebuia să o spună. Nu vine niciun răspuns. Și mai încearcă o dată și încă o dată. Nimic. Niște copii îl întreabă: „Pe cine căutați?” „Păi, zice, pe tovarășul Popescu.” „Aha, zic ei, pe Popescu spionul! Ăla s-a mutat...” (Râsete).

Mai bine să vă spun un banc

În jurul plecării au fost niște lucruri interesante. Când am plecat noi, se pleca în condiții mai civilizate. Trebuia totuși să treci prin comisii care încercau să te prelucreze să nu pleci. Dar toată chestia era un fel de circ. Când am ajuns eu la comisia sindicală, zice președintele: „Tovarăși, tovarășul Laszlo știe ce vrea, să nu ne pierdem vremea cu el, mai bine să vă spun un banc. Sunteți de acord?” „Da, suntem de acord.” Bancul era următorul: Domnul Kohn a primit aprobarea de plecare. A fost chemat la o comisie ca asta și, când i s-a spus să nu plece, a spus: „Nu e nevoie să mă lămuriiți, eu nu vreau să plec”. „Atunci de ce ai făcut cerere?” „Soția vrea să plece, cumnatul vrea să plece, bunica, părinții soției, ei vor să plece.” „Dacă dumneata nu vrei să pleci... divorțează de soție!” La care zice Kohn: „Nu pot, nu se poate”. „De ce nu se poate?” „Foarte simplu, eu sunt singurul evreu din familie.” (Râsete) Bancul acesta l-a spus și toată

comisia s-a prăpădit de râs, iar eu am înțeles mesajul. Ai înțeles și tu.

Toți ar fi vrut să aibă un Kohn în familie.

Sigur, așa este. Și era o perioadă când el îndrăznea să spună acest banc, o perioadă de un pic de libertate.

Alt aspect. Aveam dreptul să luăm cu noi ceva. Aveam dreptul să vindem casa, eram obligați să o vindem statului. Statul dădea o sumă maximă de 40.000 de lei pentru casă. Cineva venea să o evalueze, o evalua la 20.000, 30.000, 40.000 de lei. Mai mult nu putea. Valoarea reală a casei noastre era atunci între 250.000 și 300.000 de lei. Am vândut casa statului pentru 40.000 de lei, am vândut... vorba vine, ne-a furat. Bine că am primit și atât! Pe banii ăștia ne-am cumpărat mobilă. Am fost obligați să cumpărăm mobilă de la stat, de familie, mobila pentru o cameră. Familia noastră era bunica, Vera, Rolla și cu mine, eram trei familii, deci mobilă pentru trei camere. Era în ambalaj original, dar am încercat să mai băgăm și alte lucruri. Dar cui să dăm bacșișul și în ce formă și cât? Nimeni nu ne-a spus. Am ajuns la vamă cu lăzile. Instrucțiunile erau ca lăzile să fie bătute în cuie, să se poată deschide la vamă, apoi se închideau cu sârmă și erau plombate.

Buuun! Cine a mers la vamă? Eu, care sunt naivul familiei. Rolla a rămas acasă, așa, să vadă cum mă descurc eu, vai de capul meu! Ajung la vamă, se pun lăzile acolo, pe platformă. Vine la mine șeful: „Lăzile dumneavoastră?” „Da.” „Sunt legate cu sârmă?” „Nu, sunt așa cum scrie la carte.” „Bine, zice, dar să știți că sunt două feluri de legături, legătură simplă sau legătură dublă. Legătura dublă e mai bună, sunteți sigur că ajunge cu bine acolo. Legătura simplă nu costă bani, legătura dublă costă.” Mi s-a luminat mintea: ăsta era bacșișul! „Cât?” A spus, nu mai știu, parcă două mii de lei. ăsta era aproximativ un salariu mediu. „S-a făcut, faceți legătură dublă.” Și atunci știi ce s-a întâmplat? Nu s-a uitat deloc la ce e în ladă. Au început să lege și gata. Dacă știam... cine știe ce am mai fi putut băga! Nu s-a uitat deloc!

Ne simțim acasă

Am plecat, am sosit, am fost foarte bine primiți, ca toată lumea. Am fost impresionat cum ne-au întâmpinat prietenii noștri, unii ne așteptau la aeroport. După o lună, într-o pauză la cursul de ebraică, au venit doi colegi de-ai mei, Walter Shapira și Adrian Bianu. Amândoi lucrau aici, la Întreprinderea de electricitate. Mare bucurie! „Intră în mașină, te ducem la întreprindere, la noi. Am vorbit cu șeful secției de cercetare și e dispus să stea de vorbă cu tine pentru angajare.” M-au dus direct la Serviciul de cercetare, Research and Development Division, la șeful serviciului, inginerul Nelken, foarte deștept și simpatic. Am stat de vorbă cu el în germană, germana mea era mult mai bună decât engleza. Mi-a spus: „Mă uit în autobiografia ta. Ai venit aici să fii

director adjunct sau ce?” Am început să râd. „E caraghios ca un nou-venit să aibă pretenții la post de conducere. Eu mă bucur dacă găsesc un serviciu de cercetător. De altfel, în România am avut destule posturi de conducere. Vreau să mă lăsați să lucrez, am ce să fac la voi.” „Te așezi aici și faci cererea de angajare.” Au avut un formular destul de complicat, prietenii au stat lângă mine și m-au ajutat să-l completez. Asta a fost în decembrie. La 1 aprilie m-au angajat.

A fost greu să te obișnuiești cu administrația, cu mentalitatea israeliană?

Da, destul de greu. Nu numai cu cea israeliană, cu cea din această întreprindere. Eu eram obișnuit cu întreprinderile de electricitate din Europa. Din România, am fost în delegații în Ungaria, în Germania de Est și de Vest, în Franța, în diverse locuri din Europa. Întreprinderile de electricitate din Europa semănau foarte mult între ele, indiferent dacă erau din țară capitalistă sau nu. Asta de aici era puțin diferită. Nu era așa de plăcut. Era cam dictatură, o dictatură dublă. Pe de o parte era conducerea administrativă, pe de alta, sindicatul; și se tot certau. Fiecare voia să fie stăpân și asta nu merge așa. Și astăzi este așa, din cauza asta totul scârțâie.

Cum ai reușit să te impui și să-ți găsești locul?

Au descoperit încet-încet că mă pot folosi bine. Și au început să mă folosească bine. De multe ori am avut senzația că nu sunt folosit la capacitatea mea, dar, pe la sfârșit, am primit probleme foarte dificile, de exemplu problema influenței magnetice asupra personalului. Am putut să mă desfășor și să aplic experiența mea din România. Am putut să rezolv câteva lucruri bune.

V-a fost dor? V-ați simțit deznădăcinați?

Nu ne-am simțit deznădăcinați, pentru că mare parte din societatea cu care am crescut era aici, cea mai mare parte a foștilor mei colegi de liceu, a foștilor colegi de facultate, de întreprindere. Gândește-te că șeful centralei de aici a fost electrician la Timișoara și studentul meu mai târziu. Altul era fost coleg de liceu, altul fost coleg la București. Aici, în casă, a locuit Feigenbaum Victor, cu care am fost coleg de școală. În casa de alături au locuit trei dintre foștii noștri colegi de școală. Înțelegi? De fapt, societatea mea era deja aici când am venit eu. M-am simțit acasă. Dificultatea a fost învățatul limbii și al obiceiurilor locale. A fost destul de greu să cumperi locuință, să cumperi mașină, să-ți tot cumperi ce trebuie, când venitul tău la început era foarte modest. Acum nu mai am probleme. Locuința este a mea, este plătită, altă mașină nu ne mai trebuie, că nu știu dacă mai conduc un an sau doi. Pensia ne ajunge. Cum vezi, nu ducem lipsă.

Aveți un apartament frumos, cu o vedere superbă. Când te gândești înapoi, la Timișoara, la

România, ai sentimente pozitive?

Da și nu. Nu, pentru că am avut foarte des momente în care am simțit că nu, nu, nu ești de-al nostru, nu aparții de acest loc, ar fi mai bine să pleci. Pe vremea copilăriei mele, au existat numai legi care erau împotriva evreilor. Legi care să-i protejeze pe evrei n-au existat. Chiar dacă legea îți dădea dreptul la egalitate, evreul nu era egal și era pradă ușoară. Gândește-te că, în România dinainte de epoca Antonescu, au fost universități în care evreul nu putea să pună piciorul, deși nu exista lege care să o interzică. Legea nu spunea că nu ai voie să primești evrei în Politehnică, dar în Politehnica din Timișoara n-a fost picior de evreu. În București, da. Studenții locali au impus asta și profesoratul local a înghițit. N-a făcut nimic. Dacă un evreu a venit în Politehnica din Timișoara, ori a fost omorât în bătaie, ori a fost dus cu salvarea de acolo. Cunosc cazuri concrete. Ei, asta nu mai e în Europa, acum. În Europa există țări în care negarea Holocaustului este pedepsită prin lege. Asta e o mare deosebire. Că se aplică sau nu, asta e altceva; dar există lege! Deci, Europa de astăzi nu mai e Europa care a fost. Evreii nu sunt într-un pericol existențial.

Desigur, am multe gânduri bune, am avut mulți prieteni și colegi români, maghiari, sârbi și germani, cu care am petrecut multe evenimente în bună înțelegere, am avut multe realizări profesionale de care sunt mândru, am primit o educație profesională bună și, de câte ori văd imagini din România, sunt cuprins de nostalgie.

Rolla și Tomi Laszlo
împreună cu Getta
Neumann, Haifa,
Israel, 2012